

У 513 (48кр)
Т 41

**ВОЛИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

**ТИМЧАК
ЯРОСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ**

УДК 796.011(477)

**ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА В УКРАЇНІ
(IX-XVIII СТ.)**

24.00.02 - Фізична культура, фізичне
виховання різних груп населення

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата наук з фізичного виховання і спорту

Луцьк - 1998

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Львівському державному інституті фізичної культури, Державний комітет України з фізичної культури і спорту.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор **Пристула Євген Николімович**, Волинський державний університет імені Лесі Українки, завідувач кафедри теорії і методики фізичного виховання та спорту, декан інституту здоров'я та фізичної культури молоді

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України **Нісімчук Андрій Сергійович**, Волинський державний університет імені Лесі Українки, завідувач кафедри педагогіки

кандидат педагогічних наук **Дутчак Мирослав Васильович**, начальник управління з питань фізичної культури і спорту Рівненської обласної держадміністрації

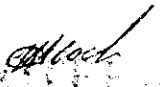
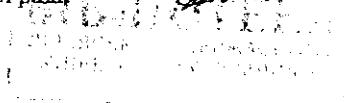
Провідна установа: Прикарпатський державний університет імені Василя Стефаника, кафедра історії педагогіки, Міністерство освіти України, м.Івано-Франківськ

Захист відбудеться "___" _____ 1998 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 32.051.02 Волинського державного університету імені Лесі Українки (263000, м.Луцьк, вул.Винниченка, 30).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Волинського державного університету імені Лесі Українки (263000, м.Луцьк, вул.Винниченка, 30).

Автореферат розіслано "___" _____ 1998 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Цьось А.В.

4042/2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Одним із найважливіших атрибутів держави є її Збройні Сили. Армія завжди була важливим чинником становлення багатьох держав, зокрема, в українській історії в часи Київської Русі (IX-XIII ст.) вона виступала як головний гарант свободи і процвітання.

Проголошення незалежності України 1991 року започаткувало нову сторінку в історії державності нашого народу і в історії Збройних Сил України, зокрема.

Політична стабільність держави ґрунтується на двох основних чинниках - військовому та економічному. Після розпаду Радянського Союзу Україна отримала у спадщину частину громіздкого, "радянського" військово-промислового комплексу, що базувався на її території, і армію, що у багатьох аспектах поступалася сучасному рівню армій провідних держав світу. Окрім цього, гостро стоїть проблема ставлення молоді до армії, її готовності до служби у Збройних Силах держави. Тому сьогодні, в умовах політичної нестабільності, складної геополітичної ситуації та нового розподілу сил у світі, важливим завданням державотворчого процесу в Україні є реорганізація Збройних Сил держави, творення на найкращих світових зразках і, зважаючи на самобутність українського народу, армії, здатної, якщо потрібно надійно захистити територіальну цілісність і цілісність нашої країни. Чільне місце у цьому процесі належить військовим традиціям. Як свідчить історія, кожна армія виростає на військових традиціях свого народу. З найдавніших часів традиції були основним способом передачі культурних надбань, досвіду подвигів, формою трансформації культури загалом. Більшість сучасних армій високорозвинених держав світу має своє неповторне обличчя, незважаючи на певну схожість у системі військової організації, озброєння та атрибутівки, що впливає із характерних рис і культурних традицій конкретного народу. Навіть народи, які запозичують передовий досвід інших країн, намагаються його зробити відповідним своїй ментальності, адаптувати до свого культурно-національного характеру. Армія тоді стає надійним підмурів'ям держави, коли у її "тіло" вкладений "кістяк" вікових військових традицій і звичаїв народу.

Життєвість національних традицій у різних сферах діяльності суспільства засвідчує і сьогоднішня Україна. Національні традиції відіграють важливу роль у фізичній культурі та спорті. І сьогодні деякі народи особливо "сильні" у своїх "традиційних" видах спорту, що історично склалося внаслідок географічних, етнічних, соціально-політичних та інших чинників. Наприклад, єдиноборства у народів Сходу, зимові види спорту у народів Півночі, легка атлетика, водні види - у народів Півдня тощо.

Важливою складовою фізичної культури є військово-фізична підготовка (ВФП) (К.І.Богаров, 1936; П.І.Полімарьов, 1972; В.В.Столбов, 1989 та інші). Боездатність армій і військових формувань в усі часи залежали не лише від досконалості військової техніки та зброї, адекватної тактики та стратегії дій, а й значною мірою від військово-фізичної підготовленості воїнів. Сьогодні важливими є пошук та дослідження національних традицій військово-фізичної підготовки Збройних Сил України попередніх епох, привнесення у заклади державної освіти, громадські та військово-патріотичні молодіжні організації, українську армію свого національного "зерна" і їхньої розбудови на цих засадах. Саме це і зумовлює актуальність дисертаційного дослідження.

Хронологічні межі дослідження охоплюють два великі періоди історії України - Давньоруський (IX-XIV ст.) і Козацький (XVI-XVIII ст.). Такі об'єкти межі дослідження пояснюються тим, що наявність та тяглість традицій ВФП можна встановити протягом значного історичного часу, і це, на нашу думку, дасть змогу скласти краще уявлення про повноту виявів форм, засобів та компонентів ВФП українського народу. Литовський період історії України розглядається побіжно у зв'язку з відсутністю джерелознавчої бази.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами
Дисертаційна робота виконана згідно зі зведеним планом НДР Міністерства України у справах молоді і спорту на 1994-1998 рр. у межах теми 1.3.5 «Українська народна фізична культура (теоретико-методичні аспекти використання в сучасних умовах)», номер держ. реєстрації 0194 V 0035072 (УДК 796.011(477)).

Мета роботи передбачає дослідження особливостей становлення і розвитку структури форм, змісту військово-фізичної підготовки в Україні (IX-XVIII ст.) та розробку теоретико-методичних рекомендацій.

Задачі дослідження:

1. Виявити форми, засоби, компоненти військово-фізичної підготовки в Україні у IX-XVIII ст.
2. Встановити зв'язки між елементами системи військово-фізичної підготовки і на основі цього розробити їх класифікацію.
3. Порівняти системи фізичної підготовки воїнів періоду Київської Русі та доби Козаччини, щоб виявити тяглість традицій військово-фізичної підготовки українців.
4. Розробити теоретико-методичні рекомендації щодо використання традицій військово-фізичної підготовки у сучасних умовах.

В процесі роботи використані загальнонаукові та історичні методи дослідження, а саме:

- метод аналізу і синтезу;
- метод порівняння і аналогії.

- історичний та порівняльно-історичний метод;
- вивчення літературних джерел;
- контент-аналіз і елементи системного аналізу;
- метод наукової екстраполяції

Наукова новизна одержаних результатів:

- вперше у вітчизняній педагогічній науці зроблена спроба дослідити особливості становлення і розвитку ВФП в Україні (IX-XVIII ст.);
- обґрунтовано, що націскальна ВФП мала чіткий поділ на народну і професійну, кожна з яких була відповідно структурована;
- здійснена спроба класифікації виявлених компонентів ВФП за двома статево-віковими критеріями та військово-прикладної спрямованості;
- встановлена гнотність форм організації, засобів та форм реалізації ВФП (IX-XIV і XVI-XVIII ст. ст.), яка виражається у їх переважному збігові;
- зроблено спробу дати визначення ВФП.

Практичне значення одержаних результатів. Дослідження буде сприяти відродженню традицій та формуванню теоретичних і методичних основ сучасної національної системи ВФП у навчальних закладах і військових формуваннях України. Результати наукової роботи можуть бути використані як лекційний матеріал зі спеціального курсу з цієї проблематики та як доповнювальний матеріал до курсів історії фізичної культури та теорії фізичного виховання.

Особистий внесок автора полягає в накопиченні фактичного матеріалу, аналізі та інтерпретації результатів дослідження, класифікації компонентів системи військово-фізичної підготовки (IX-XVIII ст.) та розробці теоретико-методичних рекомендацій з використання традицій бойового вишколу українців в сучасних умовах. Матеріал дослідження узагальнено у визначенні поняття ВФП. У працях опублікованих у співавторстві автора належать класифікація елементів системи ВФП.

Апробація результатів дисертації. Матеріали дослідження доповідалися на Всеукраїнських ("Спорт і національне відродження", Львів, 1993; "Роль фізичної культури в здоровому способі життя", Львів, 1994; "Освіта в галузі фізичної культури: стан, проблеми, перспективи" Львів, 1996; "Молода спортивна наука України", Львів, 1997) конференціях та на щорічних наукових конференціях у Львівському інституті фізичної культури (1993-1997 рр.)

Матеріали досліджень використовувалися в навчальному спеціальному курсі для студентів ЛДФК "Традиції народної фізичної культури українців", доповідалися у Львівському обласному науково-методичному інституті з питань фізичної культури в межах семінару "Теорія і методика фізичного виховання".

Публікації. Матеріали дослідження висвітлені в 11 публікаціях, з яких одна стаття в науковому журналі, дві статті у збірниках наукових праць і решта - у збірниках матеріалів і тез наукових конференцій.

Структура і обсяг дисертації Дисертація викладена на 204 сторінках машинопису і містить вступ, два розділи, висновки, практичні рекомендації і список використаної літератури – 170 джерел. Для кращого сприйняття матеріалів дослідження в дисертації наведено 6 рисунків і 2 таблиці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обгрунтовано актуальність роботи, висвітлено дослідженість проблеми та джерелознавчу базу дисертації, зазначені хронологічні межі дослідження, визначена мета, сформульовані задачі, визначено методи дослідження, розкрито наукову новизну, обгрунтоване практичне значення роботи, подані відомості про апробацію результатів дослідження та публікації.

У першому розділі “Традиції військово-фізичної підготовки в період Київської Русі” (IX-XIV ст.) розглядаються особливості бойового вишколу східнослов'янських племен, що в подальшому склали основу українського народу.

У розділі розкриваються передумови та причини становлення системи ВФП східнослов'янських воїнів. Відзначається, що фізична культура українців, і зокрема, її військовий аспект – ВФП, формувалася під впливом багатьох чинників, зокрема, географічних, етнічних, соціальних та інших. Характер фізичного виховання давніх українців був суттєво зумовлений геополітичним розташуванням України. Розміщення в центрі Європи, помірний клімат, родючі ґрунти, відносна захищеність зовнішніми, природними перешкодами (гірські масиви, моря тощо), наявність великих торгівельних шляхів, що сполучали країни Сходу та Заходу, Півночі і Півдня, з давніх-давен приваблювали інші народи і спричинили безперервність нападів кочівників на автохтонні племена праукраїнців. Особливо інтенсивно цей процес відбувався у час великого переселення народів (IV-VI ст. н.е.).

Внутрішні, міжземні конфлікти були також невід'ємною ознакою життя східних слов'ян. Тому природньо, що в цих умовах військовий чинник був визначальним серед інших у розвитку фізичного виховання в Україні у її давній період історії, а фізична культура праукраїнців мала виразний військово-прикладний характер.

Відзначається, що ВФП давніх слов'ян формувалася як на основі власних, самобутих традицій, так і під впливом культурного (військового) чинника інших народів (скіфо-сарматів, готів, скандинавів, печенів, хозарів тощо).

Зроблено висновок, що відмінності у ВФП східнослов'янських племен були пов'язані, передусім, з географічним чинником і мали регіональний характер, що зумовлювало ті чи інші особливості ВФП воїнів. Так, ВФП прських племен було дещо відмінною від такої у племен лісостепової зони України. Розташування на берегах річок, озер, боліт давало змогу пересуватися вилас і використовувати цю особливість у військових цілях. Відповідно у ВФП воїнів цих племен входили вирази, що мали забезпечити опанування водної стихії (плавання, веслування, пірнання та ін.).

На теренах, що межували зі степом, швидше набула поширення верхова їзда, яка стала складовою ВФП воїнів цих регіонів.

Визначено, що давнярусська обичаї, рід, усвідомлюючи необхідність військового вишколу, намагалися цілеспрямовано виховувати підростаюче покоління у військовому дусі, причому, в основу цього процесу було покладено статевозіковий принцип. Це положення обґрунтовується низкою обрядів та ритуалів у сфері ВФП (IX-XIV ст.) (Таблиця 1). Зазначені ритуали та обряди мають виразне мілітарне спрямування і складають систему, що, на наш погляд, відображає важливість ВФП у різні періоди розвитку та становлення людини аж до її смерті.

Встановлено, що реалізацію підготовки молоді до військової справи було покладено на народно-побутові та професійні форми організації, що склалися протягом попередніх віків. Ці форми організації ми розуміємо структурні елементи ВФП, в яких здійснюється цілеспрямоване набування навичок бойового вишколу.

Таблиця 1
Обряди та ритуали у сфері військово-фізичної підготовки
(IX-XIV ст.)

№	Назва	Вік
1	Обряд "народження"	-
2	"Постриги"	3 – 4 р.
3	Ініціації: "Посвята у воєни"	12 – 13 р. 17 – 18 р.
	- молоді знатного походження	
	- молоді простого люду	
4	"Тризна"	-

Первинними ланками традиційних народно-побутових форм організації ВФП були рід, сім'я, де особлива відповідальність за виховання майбутнього воїна здебувала та захненка – покладалася на батька, чоловіків – членів родини.

(старших братів тощо), старійшини роду. Так забезпечувалася передача знань, умінь та військового досвіду безпосередньо від батьків дітям. Передавалися "родинні" традиції бойового мистецтва.

Особлива роль у підготовці майбутніх воїнів відводилася старійшинам роду або найдосвідченішим його членам, нерідко спеціально призначеним вчителям, які займалися з повними гуртами дітей, підлітків та юнаків. Етнографічні та історичні матеріали свідчать про те, що виховання юнаків відбувалося у спеціально для цього організованих "домах молоді", або "мужських домах", де вони проходили спеціальну підготовку, засновану на народних елементах ВФП. Серед громадських утворень подібного спрямування можемо виділити і табори для ВФП молоді, так звані "лісові школи", що функціонували у межах чоловічих військових союзів, у яких відбувалися ініціативні "посвяти" молоді. Під час перебування у "лісових школах", після багаторічної ВФП, коли молодь полювала, брала участь у сутичках з ворогом, вправлялася у володінні зброєю, жила "вовчим життям" далеко від поселень племені, їм слід було пройти певні випробування, після яких їх вважали воїнами, повноправними членами суспільства і вони вже мали право голосу у вирішенні громадських справ. Встановлено, що під час ініціативних випробувань основна увага зверталася на перевірку фізичної підготовленості молодих слов'ян

Завершальною народно-побутовою формою організації ВФП молоді та дорослих було народне ополчення, бойовий вишкіл якого мав тимчасовий епізодичний характер

Протягом VIII-XII ст. у Давньоруській державі формуються професійні форми ВФП молоді та дорослих. Одним з перших таких форм є інституція наставництва - приватні вчителі. У писемних джерелах достатньо повно відображено процес фізичного виховання підрастаючого покоління у князівсько-боярському середовищі, де велику роль відігравав саме інститут наставництва.

Виявлено, що інститут наставництва був поширений і серед інших верств населення. Це було необхідне для формування повноцінного народного ополчення, яке відіграло значну роль у воєнному плані.

Окреме місце серед професійних форм організації ВФП у IX-XIV ст. посідали освітні та виховні заклади. Найважливішим вмінням воїнів було досконале володіння різними видами зброї. Тому для тренувань у володінні зброєю у середньовічній Русі створилися організовані товариства стрільців з лука і фехтувальні школи, що знаходилися у Києві та Новгороді.

Зроблено припущення, що подібні форми ВФП побутували і в інших центрах князівств Київської Русі

Відзначено, що особливого значення ВФП набуває у структурі княжої дружини - професійного війська, що сформувалося у IX ст. Зроблено висновок, що ВФП у княжій дружині була доволі різнобічною за напрямками і

залежала від роду війська, його цільового призначення, специфіки озброєння тощо.

Встановлено, що народно-побутові та професійні форми організації ВФП у своєму подданні становили своєрідну систему військового вишколу молоді та дорослих у визначений хронологічний період. Вони, певною мірою, взаємно збагачували і взаємно доповнювали один одного. Професійні форми організації ВФП впливали із народно-побутових та ґрунтувалися на народних традиціях. Незважаючи на те, що професійні форми були доступні тільки для дружинно-князівського середовища, все ж вони безпосередньо впливали на вдосконалення народних форм, вносили у них нові, раціональні елементи. Така система форм організації ВФП забезпечувала ефективну підготовку молоді та дорослих до військової справи.

Виявлено, що у процесі військового вишколу русичів використовувалося широке різноманіття засобів ВФП, що ґрунтувалися на народних традиціях, і у своїй взаємній забезпечували адекватний рівень підготовленості воїнів до військової справи. Під засобами ВФП ми розуміємо різноманітні фізичні вправи, котрі безпосередньо чи опосередковано впливають на вдосконалення рівня бойової готовності воїнів. До них, на наш погляд, слід також віднести і природні чинники загартування (сонце, повітря, вода). Результати дослідження дозволяють віднести до засобів ВФП IX-XIV ст.: ігри військового спрямування (гра у війну, гра у "боротьбу родів" і ін.); військові танці; фізичні вправи з використанням предметів (різновиди зброї (списи, луки, мечі, праці тощо) та інші предмети, які можуть використовуватися як зброя (каміння, цилінди, мотузки-аркани тощо)); фізичні вправи з використанням засобів пересування (човни, коні, лижі тощо); природні локомотиви (ходьба, біг, лазіння, повзання, плавання та ін.); змагальні фізичні вправи (протиборства, боротьба, бій паличками, фехтування тощо).

Встановлено, що вищевислені засоби ВФП молоді та дорослих у період Київської Русі (IX-XIV ст.) за військово-прикладною спрямованістю творять певну класифікаційну систему.

Показано, що ВФП молоді та дорослих у період Київської Русі (IX-XIV ст.) здійснювалася через різноманітні форми реалізації (військові та побутові). Під формами реалізації ВФП ми розуміємо вияв та застосування здобутих у процесі військового вишколу бойової підготовленості. На підставі отриманих даних можемо виділити такі форми реалізації ВФП у IX-XIV ст.: військово-прикладна підготовка збройних формувань; змагальні форми ("руські гриша", лицарські турніри, різноманітні змагання - "потіхи"); полювання; військові походи. Виявлені форми реалізації ВФП утворюють класифікаційну систему, критерієм якої є їх військово-прикладна спрямованість.

Зроблено висновок, що у період Київської Русі (IX-XIV ст.) функціонувала доволі ефективна система ВФП молоді та дорослих, з широким

розмаїттям своєрідних форм організації, засобів та форм реалізації бойового вишколу русичів.

У другому розділі **“Військово-фізична підготовка в добу Козаччини (XVI-XVIII ст.)** висвітлюються складові елементи, традиції бойового вишколу українців у козацький період історії України.

У розділі розкриваються передумови та чинники розвитку і становлення військово-фізичної підготовки в Україні у XVI-XVIII ст. З’ясовано, що у зв’язку із складною геополітичною ситуацією і внутрішніми обставинами в Україні у XVI-XVIII ст. у фізичному вихованні різних верств населення переважав військовий чинник, і воно мало, переважно, військово-прикладний характер, що зумовлювало необхідність збереження традицій ВФП воїнів.

Виявлено, що на початку XVI ст. у південній прикордонній смузі України формується козацтво, характерною рисою якого було поєднання в одній особі виробника і воїна, трудової і військової діяльності.

Встановлено, що військове мистецтво козаків, ВФП внаслідок взаємовпливів збагачувалися елементами бойового вишколу сусідніх народів.

Зроблено висновок, що незважаючи на втрату своєї державності, традиція збройних сил України не переривалася і продовжувала розвиватися в нових історичних умовах аж до середини XVIII ст.

У розділі відзначено, що поширення пороху та вогнепальної зброї протягом XIV-XVI ст. внесло суттєві корективи у зміст ВФП воїнів, тактику і стратегію бойового мистецтва. Передусім вони торкнулися особливостей навчання нових видів озброєння. Вогнепальна зброя давала змогу трафити супротивника з більшої віддалі і пробила захисний обладунок. Це спонукало до зміни у захисному озброєнні воїнів – поступово зникають важкі лицарські панцирі, лати. Залишаються у користуванні тільки легкі нагрудні пластини та шоломи (переважно серед кавалерії). Але заміна старого озброєння новим відбувалася поступово. Тому протягом XVI-XVIII ст. зустрічаємо поєднання в озброєнні воїнів старих і нових її засобів. Змінюється і тактика ведення бойових дій, котра отримала назву познійної війни.

З’ясовано, що як і у період Київської Русі, в Україні у XVI-XVIII ст. у процесі ВФП дітей та молоді застосовувався принцип статево-вікової диференціації. Це твердження обґрунтовується цілою низкою обрядів та ритуалів у сфері ВФП і побуті, що збереглися, майже не змінившись, ще з деяких часів, або зазнавши протягом тривалого періоду часу певної трансформації (Таблиця 2).

Вищеописані військові та народно-побутові обряди і ритуали у сфері ВФП творять певну систему, що охоплює практично всі етапи розвитку та становлення молодої людини (хлопця) і засвідчують тривалість та важливість військового чинника у житті багатьох верств населення в Україні у XVI-XVIII століттях.

Таблиця 2

Обряди та ритуали у сфері військово-фізичної підготовки
(XVI-XVIII ст.)

№	Назва	Вік
1	"Песниги"	3-7р.
2	Обряд "Проводи у пасухи"	7 р.
3	Обряд "Першого голення"	16-18 р.
4	Ініціація молоді: - сімейно-родинний ритуал - "посвята" у парубочих громадах	16-18 р.
5	Козацький поховальний ритуал	-

Виявлено, що як і у період Київської Русі, у XVI-XVIII ст. в Україні реалізація підготовки молоді до військової справи була покладена на народно-побутові та професійні форми організації ВФП. Традиційні народно-побутові форми організації продовжували відігравати значну роль у процесі ВФП дітей та молоді, первинними ланками яких залишалися рід і сім'я.

Наступною народно-побутовою формою організації ВФП були парубочі громади, своєрідні об'єднання неodrужених юнаків. Ці самостійні статевовікові групи, на наш погляд, були певною видозміною козацьких чоловічих військових союзів чи "демів молоді". Парубочі громади високо цінували в своїх товаришах силу, сміливість, бійцьвські якості та кмітливість, і особливого значення надавали ВФП.

До народно-побутових форм організації ВФП слід також віднести і народні воєнізовані формування. Ці формування могли мати тимчасовий стихійний характер (наприклад, під час поветань), а також триваліший і постійний (в опришків та гайдамаків). У рамках цих формувань відбувалася і певна ВФП чоловіків. Зауважимо, що на початках козацтво багато в чому мало риси таких народних воєнізованих формувань.

Отже, народно-побутові форми організації ВФП: родина, парубочі громади, народні воєнізовані формування (особливо дві перші з них), характеризуються стійким традиціоналізмом і, на загальнонародному рівні, задовольняли суцільну потребу у ВФП молоді та дорослих.

Протягом XVI-XVIII ст. в Україні сформувалися і функціонували різноманітні професійні форми ВФП, у межах яких відбувався військовий вишкіл воїнів. До них, насамперед, слід віднести військовій організації українців: запорізьке, ресстрове, охотнє чи "охочекомонне" козацтво.

Відзначено, що ВФП запорожців була особистою справою кожного козака зокрема, але суворо контролюваною з боку козацької старшини. На відміну від запорожців, реєстрове козацтво відбувало систематичну муштру, так звану "регулу", мало однакову зброю і однострої.

ВФП відводилося більше місце і в середовищі "охотного" козацтва, але воно тут мало характер більше "запорожський", на відміну від регулярної муштри реєстровців.

Зроблено висновок, що ВФП усіх козацьких організацій українців за своєю спрямованістю була доволі різнобічною. Діючи разом, ці військові організації впливали одна на одну і забезпечували передачу позитивного військового досвіду.

До професійних інституцій ВФП віднесено виховні та освітні заклади, якими у XVI-XVIII ст. зустрічають, насамперед, козацькі школи. Це, зокрема, січова і "старшинська" школи. Як стверджують науковці (Яворницький Д. І. та ін), одним із провідних завдань цих шкіл було навчання та підготовка молоді до військової справи, а також підготовка військових кадрів - козацької старшини.

Окрім вищезгаданих шкіл у козаків існував ще один, давніший спосіб збереження військової традиції, який ми умовно можемо назвати "школою джур". Позаяк січова та старшинська школи були формальними інституціями у Запорізькій Січі, то "школа джур" функціонувала як неформальний спосіб передачі знань, військового досвіду та особливостей ВФП козаків. "Школа джур" у системі ВФП XVI-XVIII ст. посідала те місце, що його у IX-XIV ст. займала інституція "наставництва". Козацька "школа джур", по суті, "вирокла" з цієї інституції, була однією з її широким, масових форм. Слід зауважити, що інституція наставництва (приватні вчителі), як і у IX-XIV ст. також, існувала тільки в середовищі руських феодалів та козацької старшини високого рівня.

Встановлено, що як і у царюв. Київської Русі (IX-XIV ст.) народно-побутові та професійні форми організації ВФП взаємопов'язували та взаємодобачували одні одних і у своєму подальшому становили систему військового вишколу різних верств населення та вікових груп в добу Козаччини. На відміну від попереднього періоду (IX-XIV ст.), практично усі форми організації, як народно-побутові, так і професійні, включаючи навіть реєстрове козацтво та "старшинську" школу, були, загалом, доступними для широких верств населення України.

З'ясовано, що в процесі ВФП у різних формах організації (як народно-побутових, так і професійних) були усі характерні елементи народної педагогіки українців (відбір, підготовка, іспит-випробування, подальше вдосконалення бойової майстерності у війську).

Зроблено висновок, що численні свідчення, які характеризують різні сторони фізичної та військової підготовки визначних українців, вказують на особливе значення ВФП у житті і побуті українського суспільства у XVI-XVIII ст.

Встановлено, що для забезпечення адекватного рівня підготовленості людей до військової справи, в Україні в XVI-XVIII ст., застосовувалося широке коло засобів ВФП, що як і у IX-XIV ст. ґрунтувалися на народних традиціях і значною мірою, впливали з періоду Київської Русі та ще давніх часів.

Виявлено певну тотожність засобів та форм реалізації ВФП як і в період Київської Русі, так і в добу Козаччини, хоча, як вже зазначалося, поширення пороху та вогнепальної зброї внесло суттєві корективи у зміст ВФП воїнів, а також у тактику і стратегію бойового мистецтва, однак ці зміни не торкнулися самої системи ВФП українців у XVI-XVIII ст. і вона залишалася сталою.

Показано, що у добу Козаччини (XVI-XVIII ст.) в Україні використовувалася ціла система засобів ВФП молоді та дорослих, що включала в себе такі складові: ігри військового спрямування; військові танці (гопак, козак, метелця та ін.); фізичні вправи з використанням предметів (передусім різновиди холодної та вогнепальної зброї); фізичні вправи з використанням засобів пересування (човни, коні тощо); природні локомоції; змагальні фізичні вправи (бої навкулачки, різновиди боротьби (гойдок, спас тощо) та прогиборетв, фехтування та ін.) Відзначено, що суттєвим компонентом ВФП козаків було також загартування за посередництвом впливу чинників зовнішнього середовища (повітря, сонце, вода).

Встановлено, що, як і у IX-XIV ст., реалізація ВФП молоді та дорослих у різних верств населення в Україні у XVI-XVIII ст. здійснювалася через певні побутові та військові форми. Це, зокрема, військово-прикладна підготовка збройних формувань; змагальні форми реалізації (народні змагання, козачки змагання та поєдинки – "герці"); полювання; військові походи.

Зроблено висновок, що у XVI-XVIII ст. в Україні функціонувала ефективна система військово-фізичної підготовки різних верств населення і соціальних груп українців, що включала широке різноманіття своєрідних форм організації, засобів та форм реалізації бойового вишколу, і значною мірою ґрунтувалася на традиціях періоду Київської Русі та Галицько-Волинської держави.

У розділі розкриваються і народні традиції ВФП карпатських опришків. Встановлено, що під час утворення та організації опришківських загонів використовувалися такі елементи народної педагогіки, як відбір на основі випробування, навчання військового ремеслу і його подальше вдосконалення. Виявлено, що військово-фізичній підготовці карпатських опришків сприяли засоби народної фізичної культури, зокрема такі, як бойові танці (аркан та інші), ігри військового спрямування (гра "забивання сокири") тощо. Зроблено висновок, що в процесі ВФП опришків реалізувалася і своєрідна психо-фізична підготовка.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження військової фізичної підготовки в Україні у IX - XVIII ст. дають змогу зробити такі висновки:

1. Військово-фізичну підготовку означимо як педагогічний процес спрямований на формування необхідних у військовій справі вмінь та навичок, техніко-тактичних дій, досягнення оптимального рівня функціональних можливостей організму людини, що забезпечує готовність до військової служби та високу боєздатність у воєнних умовах. У зазначений вище хронологічний період вона становить своєрідну розгалужену систему форм організації, засобів та форм реалізації бойового вишколу українців.

2. Джерела дають змогу вирізнити народно-побутову та професійну організації військово-фізичної підготовки, кожна з яких має свої, характерні для неї форми. До народно-побутових форм організації IX-XIV ст. належать: а) роляна; б) громадські організації (чоловічі військові союзи, "лісові школи", "мужські доми", народне ополчення). А до народно-побутових форм організації в XVI-XVIII ст. належать: а) роляна; б) парубочі громади; в) народні воєнізовані формування (пайлаки, опришки та ін.)

До професійних форм організації IX-XIV ст. належать: а) інституції наставництва (приватні вчителі); б) освіти та виховні заклади (школи фехтування, товариства стрільців); в) князівська дружина, що поділялась на "старшину" і "молодшу", т. відповідно, до професійних форм організації XVI-XVIII ст. належать: а) інституція наставництва ("школа джур"); б) освіти та виховні заклади (дошки школи січово, "старшинська"); в) військові організації (запорізьке, реєстрове і кохотне козацтво).

3. На основі результатів дослідження до засобів ВФП IX-XVIII ст. відносимо: а) ігри військового спрямування; б) військові танці; в) природні локомотії; г) фізичні вправи з використанням предметів; д) фізичні вправи з використанням засобів пересування; ж) змагальні фізичні вправи.

До форм реалізації ВФП у IX-XVIII ст. відносимо: а) військово-прикладну підготовку збройних формувань; б) змагальні форми (різновиди змагань); в) подовання; г) військові походи.

4. Як засвідчує аналіз, системи військово-фізичної підготовки IX - XIV і XVI-XVIII ст. характеризується гнідістю форм організації, засобів та форм реалізації, яка виражається у їх переважному збігові.

Невми сталість і тягдність традицій в Україні (IX-XVIII ст.) засвідчують обряди та ритуали у сфері військово-фізичної підготовки. Так, деякі із важливих ритуалів зберігаються незмінними протягом багатьох століть (наприклад, обряд "постриги", молодіжні ініціації-"посвяти"); окремі, зберігаючи своє давнє призначення, суттєво відрізняються за змістом (обряд "тризна" та козацький поховальний обряд (відсутні при та змагання на честь померлого)).

Симільність багатьох характерних елементів у стилі, способах, тактиці і стратегії ведення бойових дій у IX-XIV ст. і XVI-XVIII ст. («Руський бій» пересування у «таборі» тощо), окрім іншого, також підтверджують тягнесть давніх військових традицій і безперервність їхнього розвитку.

5. Однак у системі військово-фізичної підготовки (IX-XVIII ст.) є і певні відмінності. Порівняльний аналіз форм організації IX-XIV ст. і XVI-XVIII ст. на основі отриманих результатів, свідчить:

а) про певну трансформацію чи видозміну деяких форм організації протягом IX -XVIII ст.;

б) про втрату свого значення (частково або повністю), внаслідок тих чи інших причин окремих форм організації та їх заміну новими, сучаснішими формами.

На зміну таким громадським організаціям як військові чоловічі союзи, "лісові школи" та "мужські доми" приходять парубочі громади, що є, на наш погляд, відомомом цих давніх громадських об'єднань. Народне ополчення ще у IX - XIV ст. було важливою складовою руського війська, поступово втрачає своє колишнє значення (народно-побутові форми організації), а його місце заступає професійна військова організація - охотне козацтво, що, як і колишнє ополчення, створювалося за потребою, але на професійній основі, хоча народне ополчення також існувало, зокрема у містах (міське народне ополчення).

"Інституція наставництва" із приватних вчителів IX - XIV ст., доступних тільки вельможам, трансформується у поширену серед верств українського народу форму - "школу джур".

На зміну освітнім та виховним закладам (IX - XIV ст.) (школа фехтування, товариства стрільців) у XVI-XVIII ст. створюються нові універсальні козацькі школи (січова, "старшинська"), що окрім військового вишколу дбали і про розвиток освітнього рівня особистості.

На зміну княжій дружині протягом XIV-XVI ст. утворюються нові військові організації (занорозьке, регестрове та охотне козацтво), що формуються, незважаючи на втрату державності, на традиціях руського війська. Певною мірою вони відновляють і його давній структуру ("старша" її "молодша" дружина і народне ополчення - вої).

Стосовно засобів ВФП у IX - XIV ст. та XVI-XVIII ст. слід відзначити зміну окремих зразків озброєння з поширенням пороху та вогнепальної зброї, що внесло суттєві корективи у зміст ВФП та методику навчання нових видів зброї, а також у тактику і стратегію ведення бойових дій.

Протягом XIV - XVI ст. певної трансформації зазнають змагальні форми реалізації ВФП воїнів. Зокрема таким змагальним формам реалізації військово-фізичної підготовки у IX - XIV ст., як "руські ігрища" у XVI-XVIII ст. відповідають народні змагання, а професійним лицарським турнірам IX - XIV ст. - козацькі змагання та поєдинки - герці XVI-XVIII ст.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Тимчак Я.В. Народні традиції військово-фізичної підготовки карпатських опришків//Рідна школа -1997.-№12.-С 14-16.
2. Тимчак Я.В. Традиції військово-фізичної підготовки в Україні (з найдавніших часів до кінця XIII століття) // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку Наук. зап. - Вип.3. - Рівне Діва.- 1998.-С.428-432.
3. Пристула С.Н., Тимчак Я.В., Мазур Л.О. Зміст і форма військово-фізичної підготовки в Україні (з найдавніших часів до XIII ст.) // Традиції фізичної культури в Україні. Зб.наук.статей.-К :ІЗМН. -1997.- С 35-44.
4. Тимчак Я.В. Військово-фізична підготовка в козацьких школах// Матеріали першої Всеукраїнської наукової конференції аспірантів *на тему фізичної культури і спорт "Молода спортивна наука України"*.- Львів :ЛДДФК,1997.- С.13-17.
5. Тимчак Я.В. Джерела військово-фізичного виховання українців (з найдавніших часів до кінця XIII ст.). Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 50-річчю ЛДДФК "Освіта в галузі фізичної культури, стан, проблеми, перспективи".-Ч 1.-Львів.-1996.-С 60-72.
6. Тимчак Я.В. Історичне значення військово-фізичного виховання для самоствердження української нації// Матеріали міжнародної наукової конференції "Національна еліта та інтелектуальний потенціал України".-Львів.-1996.-С 97.
7. Тимчак Я.В. Особливості військово-фізичного виховання в Україні (з найдавніших часів до XIII ст.)// Матеріали Всеукраїнської наукової конференції "Спорт і національне відродження", присвяченої 120-літтю від дня народження професора Івана Боберського. - Ч 1.-Львів. -1993.-С.98-101.
8. Тимчак Я.В., Мазур Л.О. Розвиток фізичної культури в Україні: від змагальної діяльності до визвольних змагань// Матеріали Всеукраїнської наукової конференції "Спорт і національне відродження", присвяченої 120-літтю від дня народження професора Івана Боберського. - Ч 1.-Львів. -1993.- С 136-140.
9. Пристула С.Н., Мазур Л.О., Тимчак Я.В. Особливості військово-фізичного виховання в Україні за даними літописів// Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції "Роль фізичної культури в здоровому способі життя".- Ч 1 - Львів. -1994.-С.66-67.
10. Джузь В.В., Тимчак Я.В. Філософсько-культурологічний смисл виводження української спортивної термінології// Тези звітної науково-практичної конференції викладачів інституту за 1993 рік "Фізична культура і спорт -- важливий фактор виховання особистості та зміцнення здоров'я населення".-Львів.-1994.-С.16-18.
11. Тимчак Я.В. Особливості військово-фізичного виховання в Україні (з найдавніших часів до кінця XIII ст.)// Тези звітної науково-практичної

конференції Львівського інституту за 1993 рік "Фізична культура і спорт - важливий фактор виховання особистості та зміцнення здоров'я населення." - Львів, -1994. - С. 30-31.

АННОТАЦІЇ

Тимчак Я.В. Військово-фізична підготовка в Україні (ІХ-ХVІІІ ст.) - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з фізичного виховання і спорту за спеціальністю 24.00.02 - Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення. Волинський державний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 1998.

У дисертації розглянуто особливості військово-фізичної підготовки в Україні (ІХ-ХVІІІ ст.). Розкриваються передумови становлення системи військово-фізичної підготовки у визначений хронологічний період. Досліджені напрями, зміст, форми та засоби військово-фізичної підготовки українців. Розроблено класифікацію компонентів системи військово-фізичної підготовки. Дано визначення поняття військово-фізичної підготовки. Розроблено методичні рекомендації для застосування вітчизняних традицій військово-фізичної підготовки в сучасних умовах.

Ключові слова: військово-фізична підготовка, форми організації, засоби, форми реалізації, традиції, фізичні вправи.

Тымчак Я.В. Военно-физическая подготовка в Украине (ІХ-ХVІІІ вв.) - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук по физическому воспитанию и спорту по специальности 24.00.02 - Физическая культура, физическое воспитание разных групп населения. - Волинский государственный университет имени Леси Украинки, Луцк, 1998.

В диссертации рассмотрены особенности военно-физической подготовки в Украине (ІХ-ХVІІІ вв.). Раскрываются предпосылки становления системы военно-физической подготовки в отмеченный хронологический период. Изучены направления, содержание, формы и средства военно-физической подготовки украинцев. Разработана классификация компонентов системы военно-физической подготовки. Дано определение понятия военно-физической подготовки. Разработаны методические рекомендации для использования отечественных традиций военно-физической подготовки в современных условиях.

Ключевые слова: военно-физическая подготовка, формы организации, средства, формы реализации, традиции, физические упражнения.

Tymchak Ya.V. Military-physical training in Ukraine (IX-XVIIIc.). - Manuscript.

Thesis for obtaining the scientific degree. Candidate of sciences' (Dr. Ph.) of physical education and sport, speciality 24.00.02 - Physical culture, physical education of the different population groups. Volyn' state university n.a. Lesya Ukrainka, Utsk, 1998.

Peculiarities of military-physical training in Ukraine (IX-XVIII c) are considered in the thesis. The reasons of arranging of the military-physical training system in the mentioned chronological period are described. The directions, matter, forms and means of military-physical training of Ukrainians have been investigated. The component classification of the military-physical training system has been created. The definition of the conception of the military-physical training has been done. Systematic recommendations have been created to put into practice native traditions of military-physical training in contemporary conditions.

Key words: military-physical training, organization forms, means, realization forms, traditions, physical exercises, ...

Підписано до друку 01.10.98 р. Формат 60x84/16. Обсяг 1,0 друк. арк.

Зам. № 1257. Тираж 100 прим.

Віддруковано офсетним способом в друкарні УАД

м.Львів, вул.Личаківська, 3